

Сила в тому, що ми разом

Їх звали Петро та Юля. Нещодавно вони прийняли в свою родину восьмирічну дівчинку Інну, яка стала старшою сестрою для Естер. За підтримки представництва «Кожній дитині» в Україні Інна отримала сім'ю, тепло та любов близьких людей.

Жовтень, 2005

**Мар'яна подарувала
свої іграшки
прийомній дівчинці Інні**

ІСТОРІЯ НОМЕРА
Приймна сім'я.
Сила в тому, що ми разом
стор. 18

ЗМІСТ

ПРАВА ДІТЕЙ

«Кожній дитині» у світі.
Історія створення та
міжнародний досвід
Джоанна Баскотт
стор. 4

«Кожній дитині» в Україні: стратегія
діяльності — забезпечення права
дитини на сім'ю
Володимир Кузьмінський
стор. 6

Проект ЄС TACIS.
Нова форма розвитку
Ілейн Саммон
стор. 10

В ЦЬОМУ НОМЕРІ:

Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді. Орієнтир на партнерство	Стор.8
Стандарти захисту основних прав дитини	Стор.12
Діти інтернатів. Час жити – а не виживати	Стор 14
Служба супроводу сімейних форм опіки	Стор. 16
Розповідь про Інну	Стор. 19

Засновники журналу «Права дітей»:
 Представництво благодійної організації
 «Кожній дитині» в Україні та
 Молодіжний інноваційний центр «Медія-М»

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ:
 Серія КВ № 9465

Думка редакції журналу «Права дітей» може не збігатися з поглядами, висловленими авторами статей

При передруці матеріалів посилання на журнал «Права дітей» є обов'язковим

Головний редактор – Кузьмінський В.О.
 Відповідальний за випуск – Хімченко Т.Б.
 Літературний редактор – Гудз Г.Б.
 Дизайн та верстка – Капустянчик Д.Є.

Дякуємо всім авторам статей за співпрацю та їхній внесок в створення журналу

Джоанна Баскотт, регіональний директор Міжнародної благодійної організації «Кожній дитині» (Великобританія)

«Кожній дитині» у світі.

Історія створення та міжнародний досвід

Джоанна Баскотт

Історичні передумови

У 1989 році весь світ затаївши подих спостерігав за тим, як нагхненний натовп по обидва боки Берлінського муру розбирав цю останню перепону. Схід зустрівся із Заходом святково, і ця зустріч символізувала початок кінця комуністичної ідеології, що розділяла цілі нації, сім'ї та друзів. Події в Німеччині були підхоплені сусідніми країнами, і незабаром соціалістичні держави Східної Європи і колишнього Радянського Союзу почали розпадатися.

Для деяких перехідний період пройшов мирно і без кровопролиття, а в інших державах залишки старої гвардії не були готові піти без бою. В грудні 1989-го палкі демонстрації в Румунії вилились у гострі баталії, які в результаті призвели до скинення і страти диктатора Чаушеску. Вперше світові ЗМІ отримали доступ до того, що було за залізною завесою і обличчя дітей з інтернатів, які проживали в жахливих умовах своїх закладів, почали з'являтися на наших телеекранах. Це були голодні діти в потертому одязі, які носили на собі класичні ознаки інституціоналізації: вони коливалися назад та вперед, занадто часто билися головою в оточуючі предмети і не реагували, коли до них звергалися. Ці діти опинилися в такому становищі через політику Чаушеску, що заохочувала жінок до частого народжування і забороняла будь-яку контрацепцію та переривання вагітності – з метою росту населення і, як результат, збільшення робочої сили. Таким чином народжувалася величезна кількість дітей, батьки яких просто не були в стані доглядати за ними і, не маючи іншого вибору, передавали їх в дер-

Бачення і місія нової організації

Бачення

Світ, де кожна дитина має право зростати і розвивати свій потенціал у стабільному, безпечному сімейному оточенні, вільному від злиднів та експлуатації.

Місія

Нашими бенефіціарами є соціально вразливі і незахищені діти, їхні сім'ї та громади, які не мають належного соціального захисту чи мережі підтримки. Коли люди потрапляють у скрутне становище, вони не мають на кого покластися, через що кожна невелика проблема може призвести до важкої і часто виснажливої боротьби за виживання.

жавні інтернати та сиротинці. Не існувало структури підтримки для дітей з фізичними і розумовими відхиленнями, яких влада вважала непристосованими для проживання в суспільстві, вони також опинилися в сиротинцях.

Створення організації

Ці страхітливі картини, що їх транслювали медіа, набули резонансу у всьому світі. Було створено багато благодійних організацій, які почали допомагати цим дітям. Однією із таких організацій став Румунський Фонд Сиріт, який заснував один із перших британських журналістів, що отримав доступ до інтернатів. Початковою місією цієї благодійної організації було покращення умов утримання дітей в інтернатах, а саме санітарних умов та догляду за дітьми, надання їм підтримки та харчування. Через кілька років організація розпочала діяльність в Болгарії та Молдові у відповідь на харчову кризу в закладах опіки, запровадивши додаткові пайки в інтернатах, в яких особливо гостро стояла проблема недоїдання. Поступово організація змінила свою назву на Європейську Дитячу Благодійну Організацію. Було прийнято рішення припинити працювати з інтернатами і сиротинцями, натомість зосередити зусилля у напрямку розвитку сімейних форм опіки як альтернативи закладам опіки. Це рішення базувалося на переконанні, що інституційна опіка є вкрай шкідливою для повноцінного розвитку дитини, особливо під час перших п'яти років життя. Дослідження виявили, що діти, які виховуються в умовах інституціоналізації, більш схильні до скоєння правопорушень, зловживання алкоголем і наркотиками, а також мають труднощі у формуванні стосунків у дорослому віці. Дітям необхідна любов і увага, яку вони можуть відчутти лише в сім'ї або наближеному до сім'ї середовищі. Згідно з комуністичною ідеологією за дітей відповідала

держава, а не сім'я, і коли з тих чи інших причин (частіше фінансових) батьки не справлялися з вихованням дитини, вони і судова система не мали іншого вибору, ніж передати дитину на виховання в інтернат через відсутність інших альтернатив. Акцент ставився на відлучення дітей від сімей, які не справлялися з вихованням, а не підтримку цих сімей. Ця ідеологія відмерла, але довіра до старої системи охорони дитинства все ще відображає загальну модель опіки і піклування в цілому регіоні пострадянських країн. Зміна та вдосконалення цієї моделі вимагатимуть часу, коштів і співпраці з боку владних структур та громади.

Об'єднання

«Кожній дитині» – міжнародна неурядова організація, що утворилася внаслідок об'єднання в січні 2002 року Європейської дитячої благодійної організації (ЄДБО) та Християнського дитячого фонду Великобританії.

Цілі діяльності

«Кожній дитині» надає можливість сім'ям, громадам і органам державної влади забезпечити найоптимальніше середовище для життя і розвитку дітей. Ми захищаємо і відстоюємо права дітей відповідно до Конвенції ООН «Про права дитини», особливо що стосується здоров'я, освіти та соціального добробуту. Разом із основними цілями, «Кожній дитині» працює над вирішенням низки наскрізних питань, які мають велику вагу для міжнародного розвитку. **Перше з них** – ВІЛ/СНІД. СНІД забрав життя у 40 мільйонів людей і досягнув страхітливих масштабів у деяких країнах Центральної і Південної Африки. Саме звітти походить 70 % ВІЛ-інфікованих людей всього світу. У Малаві населення становить 11 млн. людей, близько 1 млн. з них – це діти, які осиротіли внаслідок СНІД. ВІЛ поширився в інші частини світу. Україна є однією з країн, в яких вірус поширюється з катастрофічною швидкістю, і, за іронією, анти-ретровірусні медикаменти у Східній Європі та колишньому Радянському Союзі коштують найдорожче. Під час реалізації своїх проєктів «Кожній дитині» інформує про здоровий спосіб життя і безпечну статеву поведінку в контексті ВІЛ/СНІД. Ми також працюємо над подоланням стигми і покращенням умов життя ВІЛ-інфікованих та хворих на СНІД дітей. Досвід демографічного спустошення внаслідок СНІД-інфекції в африканських країнах заставляє нас з більшою рішучістю запобігати повторення цього сценарію в інших країнах. Особливо викликають занепокоєння жінки, які інфікуються ВІЛ, загальна кількість яких зараз сягає в окремих країнах 50%.

Гендерна рівність становить наше **друге наскрізне питання**. У нашій роботі ми стаємо свідками того, що саме дівчатка складають найбільш вразливу групу в суспільстві. Сім'ї, в яких є можливість дати освіту лише одному з дітей, більш схильні відправити в школу дитину саме чоловічої статі, а дівчатка в цей час займаються домашніми справами. Такий підхід має прямий вплив у їхніх подальших пошуках вартісної роботи. Також доведено, що діти, які мають щонайменше початкову освіту, більш захищені від зараження небезпечними

для життя хворобами, в тому числі ВІЛ/СНІД. «Кожній дитині» у світі робить все, щоб гендерне питання завжди залишалось в центрі уваги проєктів, щоб інформація про доступ до рівних можливостей була наявна серед наших бенефіціарів та партнерів.

Останнім наскрізним питанням є захист дітей від насилля. Як організація, яка займається покращенням добробуту дітей, ми не в змозі випустити цю проблему з поля нашого зору. Ми прагнемо захистити всіх дітей від усіляких проявів насильства та експлуатації. «Кожній дитині» сформувала власну політику щодо захисту дітей від насильства, що базується на стандартах, що були спільно розроблені робочою групою, до складу якої ввійшли організації міжнародного розвитку. Ця політика відображає процеси і види діяльності, які здійснює організація для запобігання насильству і експлуатації бенефіціарів.

Адаптація та розвиток

«Кожній дитині» є організацією, яка навчається в процесі діяльності, може адаптуватися і розвиватися відповідно до потреб своїх бенефіціарів в міру того, як змінюються їхні обставини. Багато країн перехідного періоду відчувають на собі зміни, що вимагають зміни акцентів і напрямків діяльності в організаціях на зразок нашої. Ми переконані, що повинні бути здатними до адаптації та гнучкого реагування відповідно до змін в тих громадах, з якими ми працюємо. Ми також прагнемо, щоб наші починання були життєздатними і прижилися в існуючій системі. Нашою метою є надання громадам тих знань і навиків, які в подальшому допоможуть їм відстоювати свої права і продовжувати впроваджувати позитивні зміни після завершення діяльності «Кожній дитині».

Нова організація перейняла три види діяльності від Християнського Дитячого Фонду та напрямок деінституціоналізації від Європейської Дитячої Благодійної Організації, які було трансформовано у чотири основні цілі і згідно яких «Кожній дитині» працює сьогодні. У поєднанні нижченаведені цілі становлять оптимальне сімейне виховання для дитини:

Освіта

Покращити якість та доступ до загальної освіти для найбільш вразливих категорій дітей.

Охорона здоров'я

Забезпечити якість та доступ до медичного обслуговування для найбільш вразливих категорій дітей.

Сім'я

Забезпечити право кожної дитини на зростання і виховання в рідній сім'ї або в наближеному до сімейного оточенні в межах своєї громади.

Забезпечення життєдіяльності

Зменшити вплив бідності на соціально незахищених і вразливих дітей, посилюючи можливості сімей у забезпеченні життєво важливих потреб.

Володимир Кузьмінський, директор Представництва благодійної організації «Кожній дитині» в Україні

Представництво «Кожній дитині» стратегія діяльності права дитини

Володимир Кузьмінський

Соціально-економічна криза в Україні, спричинена періодом трансформації економічної системи, призвела до катастрофічного погіршення життєвих умов громадян. Як наслідок цього поширилися негативні явища у суспільстві, збільшився тиск на сім'ї. Бідність та соціальний розлад суттєво знизили спроможність батьків опікуватися своїми дітьми.

В результаті, протягом останніх років відбувається падіння рівня народжуваності, одночасно прослідковується тенденція збільшення кількості дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки, які потрапляють в інтернатні заклади. Становлення незалежної України вимагає нових підходів до розвитку системи опіки та піклування на засадах гуманізму, в якій кожна дитина є особистістю і потребує індивідуального підходу до виховання, яке можливе лише забезпечивши повною мірою право дитини на сім'ю.

Україна ратифікувала Конвенцію ООН про права дитини у 1991 році і, таким чином, взяла на себе зобов'язання їх забезпечення. Проте, соціальні та економічні проблеми перехідного періоду призвели до того, що положення Конвенції виконуються не повною мірою, особливо, що стосується права дитини жити і виховувати в сім'ї або сімейному оточенні.

З огляду на це, діяльність Представництва «Кожній дитині» в Україні зосередилась на розвитку сімейних форм опіки і усуненню причин, через які діти потрапляють в інтернатні заклади. Відповідно, місію діяльності Представництва сформульовано наступним чином:

Представництво «Кожній дитині» в Україні здійснює свою діяльність з метою надання можливості сім'ям, громадам і органам державної влади забезпечити найкраще оточення для зростання і розвитку дітей. Спільно ми виступаємо на захист прав дітей у відповідності до Конвенції ООН «Про

«Кожній дитині» сприяє реформуванню системи опіки та піклування, розвитку мережі соціальних служб для незахищених сімей з дітьми у 18 країнах, в тому числі у країнах Центральної та Східної Європи, а також Африки та Латинської

права дитини», особливо у сфері охорони здоров'я, освіти і соціального добробуту.

Принципи і стратегія діяльності

Представництво «Кожній дитині» в Україні буде своєю діяльністю на засадах Конвенції ООН про права дитини, положеннях міжнародних та національних документів, що регулюють питання захисту та дотримання прав дітей, а саме:

— **Найкращим середовищем для життя і розвитку дитини є сім'я або сімейне середовище.** Якщо це можливо, кожна дитина повинна зростати в сім'ї в атмосфері любові, де забезпечуються її базові духовні і матеріальні потреби. Ми переконані, що органи державної влади повинні здійснювати особливе піклування про дітей, які не мають рідної сім'ї, і перебувають на державному утриманні.

— **Партнерство з органами державної влади, НДО та міжнародними організаціями.** Ефективне партнерство на різних рівнях створює умови для узгоджених дій і є запорукою найбільш ефективного вирішення проблем, пов'язаних із забезпеченням прав дітей та їх захистом. Тільки спільно з державними структурами можна здійснити ефективні заходи із реформування системи опіки та піклування, поліпшення становища дітей.

— **Верховенство інтересів дитини.** Янайкраще врахування інтересів дитини має бути керівним

благодійної організації в Україні: — забезпечення на сім'ю

Америку. В Україні «Кожній дитині» розпочала свою діяльність як Представництво ЄДБО в 1998 році і зареєстрована в Міністерстві юстиції України як структурний осередок громадської організації зарубіжної держави.

принципом для тих, хто приймає рішення щодо виховання дітей, які знаходяться під державною опікою. Загальнонаціональні та регіональні програми розвитку повинні розроблятися та розглядатися через призму інтересів дітей.

Для виконання місії Представництво «Кожній дитині» в Україні діє згідно з такими стратегічними цілями: задовольнити потребу кожної дитини зростати і розвиватися у власній або прийомній родині в межах своєї громади, а також зменшити вплив бідності на соціально вразливі і незахищені групи дітей шляхом посилення можливостей сімей у збереженні сприятливих умов життя.

Партнерство та співпраця

Представництво «Кожній дитині» в Україні приділяє значну увагу розвитку партнерських відносин з впливовими міжнародними організаціями, що займаються питаннями захисту дітей та реформуванням соціальної сфери. На сьогодні Представництво «Кожній дитині» в Україні має великий досвід співпраці з Європейською Комісією (TACIS, ECHO), Міністерством Великої Британії з питань міжнародного розвитку (DfID), Програмами ООН (UNICEF, UNOPS, UNHCR). Серед центральних та місцевих органів влади України нашими партнерами є: Міністерство України

у справах сім'ї, молоді і спорту, Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді, Київська обласна державна адміністрація, Львівська обласна державна адміністрація.

Основними напрямки роботи організації є:

Підтримка альтернативних форм опіки. Якщо не існує можливості для дитини жити з рідними батьками, найкраща альтернатива — це сімейне оточення (прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу). Програми діяльності «Кожній дитині» базуються на комплексному і системному підході до розвитку альтернативних форм через реформування системи опіки та піклування в Україні, створення відповідної інфраструктури.

Розвиток інтегрованих соціальних служб підтримки сім'ї, що створить умови для проведення превентивної роботи із вразливими категоріями сімей для запобігання передачі дітей на виховання в державні заклади опіки. Іншими важливими напрямками роботи служб є: здійснення соціального супроводу прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, розробка і впровадження індивідуального плану опіки для дітей, які перебувають в інтернатних закладах та підтримка випускників цих закладів, попередження насильства в сім'ї, тощо. Саме цей напрямок діяльності Представництва буде в повній мірі впроваджено в рамках проекту TACIS «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей» в пілотній Київській області.

Розвиток потенціалу органів державної влади, місцевих громад та інших партнерів. Представництво «Кожній дитині» в Україні активно залучається до розвитку довгострокових загальнонаціональних та регіональних програм, спрямованих на вдосконалення системи опіки над дітьми та запобігання соціальному сирітству в Україні.

Сприяння міжвідомчій співпраці. Розв'язання складних завдань у забезпеченні інтересів дітей неможливе без концентрації зусиль та чіткої координації дій всіх державних відомств, які долучені до вирішення питань захисту і розвитку дітей. В цьому напрямку Представництво широко застосовує досвід міжвідомчої кооперації інших країн.

Тренінги. Публікації. Кваліфікація та досвід експертів і консультантів Представництва забезпечують високий рівень тренінгів. Розроблені методичні і дидактичні матеріали використовуються у проведенні навчання для соціальних працівників, керівників управлінь та відомств, а також підготовки тренерів. Окремим напрямком діяльності Представництва є видання посібників та інформаційних матеріалів, зокрема аналітичних оглядів з організації та діяльності соціальних служб Великої Британії.

Світлана Толстоухова. Директор Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді

Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді. Орієнтир на партнерство

Перші центри соціальних служб для молоді були створені в Україні у 1992 році, зараз їх налічується більше 1000. В зв'язку з розширенням функцій центрів, вони були перейменовані в центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Сьогодні функції центрів охоплюють забезпечення соціального обслуговування сімей, дітей та молоді, здійснення соціального супроводу прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, соціального патронажу молоді, що відбуває чи відбула пока-

Світлана Толстоухова

Історія створення. Основні завдання

Діяльність центрів соціальних служб для молоді розпочалась у 1992 році згідно з основними напрямками державної молодіжної політики та на реалізацію головних завдань, визначених Декларацією від 15.12.1992р. № 2859 «Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні» та Закону України від 05.02.1993р. № 2998-ХІІ «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні». За 1992-2005 роки система центрів ССМ пройшла процес становлення та формування, в якому можна виділити п'ять етапів.

I етап. Становлення мережі центрів соціальних служб для молоді (1992 – 1994 роки)

В цей час створюються обласні, Український державний, міські у містах республіканського значення центри соціальних служб для молоді, деякі районні та районні у містах центри ССМ. Суттєвим поштовхом до розбудови мережі центрів ССМ був прийнятий в 1993 році Верховною Радою України Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (5 лютого 1993 р. № 2998 – ХІІ). Саме за цей період було створено 162 центри ССМ.

II етап. Формування та вдосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності центрів ССМ (1995-1997 роки)

Цей період характеризується пошуком та розробкою специфічних для соціальної роботи методів та форм її здійснення. Разом з цим продовжується організаційна розбудова та зміцнення мережі центрів ССМ. З метою прискорення організаційної розбудови мережі центрів ССМ 17 жовтня 1995 року Кабінет Міністрів України приймає постанову за № 839 «Про розвиток мережі центрів соціальних служб для молоді». На кінець 1995 р. в Україні налічувалось 275 центрів ССМ.

III етап. В 1998 році починається новий етап розвитку центрів соціальних служб для молоді, який тривав до 2001 року. Основним змістом цього етапу було перетворення мережі центрів ССМ у систему, тобто у цілісну єдність ієрархічно побудованих елементів (центрів ССМ та їх спеціалізованих служб) на підставі єдиних стандартів, підходів та узгоджених дій для досягнення спільної мети. Державним центром ССМ за цей період, по-перше, було вивчено реальний стан справ щодо управління центрами ССМ на місцях; по-друге, здійснено приведення діяльності центрів ССМ до вже встановлених єдиних організаційно-правових стандартів; по-третє, розроблено нову більш ефективну модель центру ССМ.

IV. Четвертий етап – це здійснення конкретних організаційно-правових заходів щодо трансформації системи центрів ССМ в нову якість, розбудова нової моделі центрів ССМ та їх системи шляхом модернізації діючої системи центрів ССМ (2001-2004).

рання у формі обмеження або позбавлення волі на певний строк, проведення соціально-профілактичної роботи із запобігання правопорушенням, а також здійснення соціально-реабілітаційних заходів. Про основні, пріоритетні завдання Державної соціальної служби, її роль в реалізації державної політики щодо сім'ї та дітей в Україні, а також про співпрацю служби з громадськими та міжнародними організаціями розповідає Світлана Валентинівна Толстоухова, директор Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді.

В грудні 2000 року Державний комітет України з молодіжної політики, спорту і туризму затверджує Програму організаційного розвитку системи центрів соціальних служб для молоді на 2001 рік. В ній вперше офіційно дається визначення сучасної моделі центру соціальних служб для молоді.

V. П'ятий етап. Створення урядового органу державного управління (Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді), що діє в складі Міністерства України у справах молоді та спорту на базі Державного центру соціальних служб для молоді, та подальший розвиток мережі центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, насамперед сільських та селищних.

Відповідно до постанов Кабінету Міністрів України від 27.08.2004 р. № 1125 «Про утворення Державної соціальної служби для сім'ї, дітей та молоді» та від 27.08.2004 р. № 1126 «Про заходи щодо вдосконалення соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю» на базі Державного центру соціальних служб для молоді 1 січня 2004 року утворено Державну соціальну службу для сім'ї, дітей та молоді як урядовий орган державного управління, а центри соціальних служб для молоді перейменовано в центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

На центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді покладено виконання наступних функцій:

- 1) забезпечення соціального обслуговування сімей, дітей та молоді шляхом надання їм соціально-педагогічних, психологічних, соціально-медичних, соціально-економічних, юридичних та інформаційних послуг;
- 2) здійснення соціального супроводу прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, соціального патронажу молоді, що відбуває чи відбула покарання у формі обмеження або позбавлення волі на певний строк;
- 3) проведення соціально-профілактичної роботи із запобігання правопорушенням та іншим негативним явищам у дитячому та молодіжному середовищі, подолання їх наслідків, пропаганда здорового способу життя;
- 4) здійснення соціально-реабілітаційних заходів, спрямованих на надання особам, які перебувають у складних життєвих обставинах допомоги у відновленні ними порушених функцій організму, компенсацію обмежень життєдіяльності та підтримку оптимального фізичного, психологічного, соціального рівня для досягнення соціальної адаптації.

Станом на 20 вересня 2005 року в Україні створено та діє 1077 центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, із них 27 регіональних, 479 районних, 82 районні філії, 163 міських, 40 районних у містах, 271 сільський та 15 селищних центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Робота Державної соціальної служби задля забезпечення права кожної дитини виховуватися в родинному оточенні

Актуальною проблемою сьогодення є феномен соціального сирітства. В окрему групу Держсоцслужба відносить дітей, від яких батьки відмовились ще в пологових будинках. Такі факти мають різні причини: фізіологічна та пси-

хологічна незрілість, асоціальна поведінка породиллі або ж скрутне матеріальне становище чи складна життєва ситуація, в якій вона опинилася на момент пологів. На попередження подібних випадків уже з 2002 р. Держсоцслужбою здійснюється робота, спрямована на запобігання відмовам від новонароджених дітей та реінтеграцію дітей з будинків дитини в сімейне оточення. Пілотним проектом у цьому напрямку був спільний з Європейською дитячою благодійною організацією демонстраційний проект у Львівській області «Реформа системи опіки і піклування за дітьми «Підтримка матері і дитина». З метою підвищення ефективності та доступності даної соціальної послуги спільним наказом Міністерства у справах сім'ї, дітей та молоді та Міністерства охорони здоров'я від 22.10.04 № 625/510 був затверджений «Порядок взаємодії центрів ССМ та закладів охорони здоров'я щодо профілактики відмов від новонароджених дітей та реінтеграції дітей з будинків дитини у сімейне оточення».

З 1989 р. в Україні впроваджуються альтернативні форми опіки та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Одна з цих форм – дитячий будинок сімейного типу (ДБСТ). Проблеми, які виникають у процесі створення та подальшого функціонування ДБСТ, потребують втручання з боку держави з метою їх розв'язання та створення сприятливих умов для повноцінної життєдіяльності та розвитку їх вихованців. Саме тому Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді здійснюють соціальний супровід ДБСТ.

Важливим напрямком роботи служб є також робота з сім'ями у кризових ситуаціях. Практика роботи з даною категорією сімей, розробка Порядку здійснення соціального інспектування показали, що головним акцентом в даній роботі є взаємодія всіх зацікавлених установ: кримінальної міліції у справах неповнолітніх, оскільки мова йде про дітей, які вже перебувають на різних видах обліку, органів опіки і піклування, тому що може мати місце позбавлення батьківських прав, влаштування в інші сім'ї, служб у справах неповнолітніх – питання захисту прав дітей, дільничних інспекторів – питання нагляду за сім'єю за місцем проживання, соціальних служб – питання допомоги психолога, юриста, соціального працівника у виході з кризового стану, тощо. З огляду на вище наведене, соціальний супровід сімей у кризових ситуаціях передбачає соціальне інспектування сім'ї, в тому числі комплексну діагностику, укладання угоди з сім'єю щодо соціального супроводу на добровільній основі, розробку плану супроводу сім'ї, здійснення соціального супроводу шляхом надання її членам комплексу адресних соціальних послуг (психологічних, соціально-педагогічних, юридичних, соціально-медичних, соціально-економічних, інформаційних), а також співпрацю з державними інституціями та громадськими організаціями, які займаються питаннями захисту прав дитини: представлення інтересів дитини перед адміністрацією школи, контроль за відвідуванням занять дитиною, залучення дільничного інспектора з метою припинення пияцтва і насилля в сім'ї, представлення інтересів дитини перед органами опіки і піклування, співпраця з адміністрацією дитячої лікарні, РАГСом, службою у справах неповнолітніх (оформлення документів, листування), захист інтересів сім'ї перед адміністрацією житлово-комунальних установ з метою покращення житлово-побутових умов сім'ї, тощо. Упродовж 2004 року центри ССМ здійснювали соціальний супровід 22695 сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, з них – 7452 (32 %) сім'ї знято з обліку з позитивним результатом. Сім'ям у кризових ситуаціях центрами ССМ надавався комплекс індивідуальних соціальних послуг, яких надано 165057.

Співпраця Державної соціальної служби з громадськими та міжнародними організаціями в Україні

Недержавні організації, які працюють в площині надання соціальних послуг сім'ям, дітям, молоді часто

мають спільні з Держсоцслужбою цілі. Але будучи вузькоспеціалізованими, вони можуть віднайти такі форми та методи роботи, які є найбільш відповідними до тієї чи іншої соціальної проблеми. Мобільність та гнучкість недержавних організацій дозволяє вільно обирати засоби, шукати донорів для фінансування своїх проектів, що визначає їхню роль у вирішенні нагальних проблем соціальної сфери України. Традиційно склалося, що найкращі пілотні проекти, які ініціюються всеукраїнськими та міжнародними організаціями, після отримання позитивних результатів стають базою в розробці та реалізації державних соціальних програм. Врахування досвіду громадськості у подоланні негативних соціальних феноменів та залучення недержавних організацій до співпраці дає можливість розширити спектр засобів, форм і методів соціальної роботи з дітьми, молоддю та різними категоріями сімей, дозволяє зробити соціальну послугу більш доступною, адресною та відповідною до нагальних проблем клієнта.

На сьогодні, Держсоцслужба та регіональні центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді співпрацюють на основі укладених угод з міжнародними, всеукраїнськими та регіональними організаціями. Найбільші з них: Представництво благодійної організації «Кожній дитині» в Україні, «Холт інтернешнл», Християнський дитячий фонд, Всеукраїнська мережа людей які живуть з ВІЛ, РМ «Карітас», Товариство «Червоний хрест», інші.

З 2005 року Державна соціальна служба для сім'ї, дітей та молоді плідно співпрацює з Представництвом благодійної організації «Кожній дитині» в Україні в рамках проекту, фінансованого Європейською Комісією «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей». Моніторинг проекту, здійснений нещодавно Європейською Комісією, підтвердив достатньо високий рівень цієї співпраці. Реалізація проекту відбувається доволі успішно. Видано наказ Міністерства у справах сім'ї, молоді і спорту про впровадження проекту, проведено його презентацію за участю Міністра, проект широко висвітлюється у засобах масової інформації. Міністерством надано приміщення для розміщення офісу проекту. Спільна, в рамках реалізації проекту, діяльність передбачає роботу за трьома напрямками:

- створення та розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей та дітей;
- розробка та внесення пропозицій щодо зміни законодавчої та нормативної бази з питань соціального захисту дітей і сімей;
- проведення підготовки кадрів для роботи в умовах нової моделі соціальних служб для вразливих категорій сімей і дітей.

Співпраця Держсоцслужби і виконавців проекту дає можливість відпрацювати нові, ефективні механізми соціальної роботи з метою попередження інституалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, надання їм права жити і виховуватися в сімейному оточенні. Міністерство України у справах сім'ї, молоді і спорту не випадково підтримало ініціативу і підписало угоду про співпрацю саме з консорціумом «Кожній дитині». Цьому вже передував досвід успішної співпраці з представництвом управління у справах сім'ї та молоді, центрів соціальних служб Київської, Львівської та Чернігівської областей, де було напрацьовано позитивний досвід із створення і діяльності окремих інтегрованих соціальних служб. Запорукою успіху проекту вважаємо відповідність завдань проекту пріоритетам, які визначено Наказом Президента України від 11 липня 2005 року «Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей», де захист прав дітей, перш за все дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування визначено як головний напрямок діяльності органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Ілейн Саммон, керівник проекту «Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей»

Проект ЄС ТАСІС. Нова форма розвитку

«Розвиток інтегрованих соціальних служб для вразливих сімей і дітей» – так називається новий проект Європейського Союзу ТАСІС, реалізацію якого в Україні розпочав 17 травня 2005 року консорціум організацій, який очолює міжнародна благодійна організація «Кожній дитині». Торкаючись теми доцільності існування такої форми державної опіки як інтернати, Ілейн Саммон, керівник проекту, розказує про його суть, особливості та про те, як вплине реалізація проекту на майбутнє України.

Проблеми інтернатів в Україні

Історично склалося так, що Україна успадкувала радянську систему дитячої опіки, яка використовувала великі інтернатні заклади для забезпечення опіки дітям. Однак, з досвідом стало зрозумілим, що такі заклади неспроможні забезпечити дітям того індивідуального піклування, якого вони потребують. Інтернатна система схильна ізолювати дітей від суспільства та сімей. Процес цей починається з наймолодшого віку дитини, оскільки саме тоді розміщуються діти в закладах інтернатної опіки. Згодом, коли діти дорослішають, вони переходять з одного інтернату до іншого, утворюючи нерозривне коло, з якого майже не буває виходу. Частіше за все, потрапляючи до інтернатних закладів, діти залишаються в них до 18 років. Довгий час (лише зараз ситуація почала змінюватися) вважалося, що така система опіки (інтернатна) найкраще сприяє розвитку дитини та її становленню дорослою людиною, більш міцно захищає інтереси, підготувавши до самостійного життя.

Проте, вивчаючи сферу захисту прав дітей, не можна приховати від суспільства та від себе те, що майже завжди інтернатні заклади шкодять розвитку дітей. І хоча бідність відіграє не останню роль у рішенні передачі дітей до інтернатів, проте більшість з них потрапляють туди з інших соціальних причин. Передусім, проблеми виникають у сім'ях, що знаходяться в кризовому стані, який не завжди є невіршальним. Найчастіше, за практичної підтримки з боку соціальних та громадських робочих груп небезпечну ситуацію в сім'ї можна вирішити запобігши тим самим розміщенню дітей в інтернати. Мій власний досвід засвідчує, що такий шлях є набагато ефективнішим, ніж спроби реабілітувати дитину в інтернатних закладах. Починаючи проект, ми враховували ці та інші складові незмінного протягом десятиліть механізму інтернатівської опіки. Саме тому, проект, підтриманий Європейською Комісією ставить за мету підтримувати вразливі сім'ї впродовж декількох років та створювати альтернативні форми сімейної опіки для тих дітей, які більше не можуть проживати у власних родинях.

Ілейн Саммон

У 1983 році закінчила бізнес курс Політехнічного Університету м. Бермінгем (City of Birmingham Polytechnic). Вивчала сестринську справу у Бермінгемському Університеті (Birmingham University), згодом здобула Диплом Магістра Наук (Master of Science). 17 років набувала професійного досвіду в сфері соціальної політики, де була залучена до забезпечення програм з соціальної опіки для вразливих людей. Має багаторічний досвід роботи на урядовому рівні в країнах, які переживали перехідний період в економіці. Надавала рекомендації в сфері соціальної політики, а саме у сфері дитячих служб. Свою міжнародну кар'єру розпочала у 2004 році в Болгарії, де була залучена до розвитку громадських НУО, співпрацювала з місцевим урядом та НУО з тим, щоб удосконалити надання послуг з соціального добробуту сім'ям та дітям. Працювала в Латвії та Молдові, де керувала проектами, що мали на меті розвиток тривалих служб для забезпечення альтернативних форм дитячої опіки, що замінювали б інтернатні заклади. В період з 1999 до 2002 року керувала проектами на регіональному рівні в Центральній та Південно-Східній Європі, які були спрямовані на тривалий розвиток соціальних служб для сімей.

Розумні вчаться на досвіді інших

Україна є не першою країною, де здійснюється реформування державної форми опіки. Такі зміни – це завжди довгострокова, клопітка праця, результати якої не будуть видимі зразу. Проте, наприклад, у Болгарії (місто Хасково) на практиці було доведено, що зміни застарілої системи можливі. Там соціальних працівників навчили працювати безпосередньо з сім'ями і лише згодом вони почали активно запобігати передачі дітей до інтернатних закладів. Соціальні працівники досить успішно почали працювати з сім'ями також з метою повернення дітей додому. Вони допомагали батькам збільшити розміри їхніх прибутків, знайти хороше помешкання, розв'язати проблеми з алкоголем та матеріальним забезпеченням. Соціальні працівники працювали з усією сім'єю: з дідусями та бабусями, з найближчими родичами і навіть з сусідами, щоб завжди була можливість пересвідчитися в тому, що сім'я отримує належну підтримку. Ця робота давала свої результати. Таким чином, для успішної реалізації проекту ТАСІС в Україні ми будемо використовувати практичний досвід інших країн.

Перший крок, як у дитини – найважливіший

Робота проекту ЄС ТАСІС базується на діяльності та досвіді консорціуму «Кожній дитині» та інших НУО в Україні. Соціальні служби, які надають підтримку сім'ям, що перебувають в кризі, вже працюють в 10 районах Київської області, в інших районах вони будуть створені. Інші служби,

покликані запобігати відмові від немовлят та забезпечувати житло для дітей, які більше не можуть жити у власних родин, а також захищати вразливих дітей, будуть розвинуті у відібраних пілотних районах. З метою виявлення причин

передачі дітей під опіку інтернатних закладів було проведено дослідження, яке дозволило визначити перелік служб, які ще необхідно створити. Було розроблено спеціальну програму для підготовки тренерів, які працюватимуть з працівниками новостворених соціальних служб, сприятимуть підвищенню якості надання послуг.

Починаючи таку серйозну роботу, ми не сподіваємося на легкий шлях, але плануємо зробити більше, ніж бу-

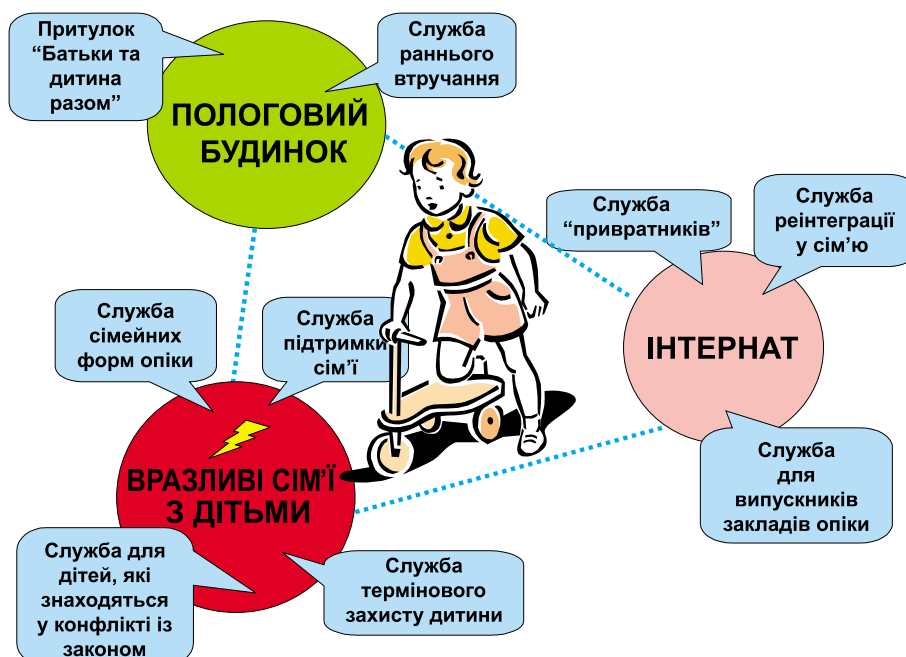
де в наших силах. Так, ми маємо за завдання створити інтегровані соціальні служби в усіх районах Київської області. Ми також ставимо собі за мету впорядкувати законодавство для того, щоб воно підтримувало функціонування новостворених служб, плануємо розробити пропозиції щодо їх фінансування. Проте, як і будь-який інший процес, процес впровадження нових форм в систему опіки дітей є неможливим без підтримки громадськості. Підвищення обізнаності населення щодо питань, які стосуються вразливих дітей та сімей, є одним з основних наших завдань. Нам буде легше працювати, суспільство зможе активніше брати участь у процесах розвитку, якщо краще розумітиме, що опіка інтернатних закладів не є позитивним та довготривалим способом вирішення проблеми, що розумніше хворобу вилікувати, ніж підлікувати.

Головна мета проекту полягає у вирішенні комплексних завдань, пов'язаних із соціальними і економічними проблемами, що виникають в Україні в період трансформації суспільства, а саме – спроба зменшити кількість дітей, які знаходяться в інтернатних закладах на прикладі пілотної Київської області.

Беніфіціар проекту: Міністерство України у справах сім'ї, молоді і спорту.

В рамках проекту ЄС Тасіс передбачається надання технічної підтримки органам державної влади для розробки моделі зміни існуючої системи державної опіки над дітьми, яка ґрунтується на пріоритетності сімейних форм виховання.

Період реалізації: Квітень 2005 р. – жовтень 2007 р.

Мал. Інтегровані соціальні служби, що будуть створені в рамках проекту ЄС ТАСІС

Надія Врублевська, регіональний менеджер Представництва благодійної організації «Кожній дитині» в Україні (м. Львів)

Стандарти захисту основних прав дитини

Захист прав дитини – зараз ми часто чуємо це словосполучення в різноманітних контекстах, багато уваги приділяється і Конвенції ООН про права дитини, яка стала достатньо популярним документом.

Що ж насправді означає захищати права дитини, і яким чином можна вдосконалювати механізми захисту прав дітей у нас, в Україні?

Надія Врублевська

Візьмемо, наприклад, **право дитини на захист від насилля, покарання та принижуючого гідності поводження**. Всі погоджуються, що це право дитини потрібно захищати, але, на які саме норми можна посилатися і як реально це можна робити – на це питання відповідь дати вже складніше.

Розглянемо стандарти, передбачені Конвенціями:

Конвенція ООН про права дитини

ст.19: «Держави-сторони вживають всіх необхідних заходів (...) з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства, образи чи зловживань, відсутності піклування чи недбалого і брутального поводження та експлуатації, включаючи сексуальні зловживання (...)»

ст.34: «Держави учасниці зобов'язані захищати дитину від усіх форм сексуальної експлуатації та сексуальних розбещень (...)»

ст.37: «Держави-сторони забезпечують, щоб жодна дитина не піддавалася катуванням та іншим жорстоким або принижуючим гідність видам поводження чи покарання.»

Європейська Конвенція про права людини

ст.3: «Ніхто не повинен піддаватися ні катуванням, ні нелюдському чи принижуючому гідність поводженню чи покаранню.»

Незважаючи на те, що ми говоримо про права дитини в контексті відносин «влада-особистість», а не «батьки-діти», держави зобов'язані створити

систему захисту дітей від насилля в сім'ї. Рада Європи розробила цілий ряд резолюцій і рекомендацій, які стосуються цієї проблеми, зокрема

– Рекомендація №R(84)4 Комітету Міністрів Ради Європи формулює близько десяти принципів, які стосуються способу здійснення батьківської відповідальності, контролю та втручання в ситуації, коли є загроза інтересам дитини.

– Рекомендація №R 85/4 про насилля в сім'ї. Серед найважливіших вказівок варто звернути увагу на: необхідність інформування громадськості про масштаби явищ сімейного насильства, раннє виявлення сімейного насильства та допомогу жертвам, створення міждисциплінарних груп експертів для покращення координації дій різних служб, професійне навчання осіб, які працюють з дітьми, зміну законодавства з метою обмеження чи заборони використання фізичних покарань по відношенню до дітей.

Власне шлях приведення законодавства України у відповідність з рекомендаціями Ради Європи ти Конвенцією ООН про права дитини і є оптимальним способом створення та вдоскона-

лення механізмів захисту прав дітей, тим більше, що є позитивна динаміка вирішення цієї проблеми в європейській країнах.

В п'яти європейських країнах законом забороняється використання тілесних покарань по відношенню до дітей. Вперше така норма була прийнята в Швеції (в 1979 році), потім в Фінляндії (1984р.), Данії (1986р.), Норвегії (1987р.) і Австрії (1989р). Відповідні положення шведського сімейного кодексу визначають, що «Діти мають право на піклування, безпеку і достойне виховання. В стосунках з дітьми необхідно виявляти повагу до їх особистості та індивідуальності. Дітей не можна піддавати фізичним покаранням та іншим видам жорстокого поводження». Складно оцінити, як ця норма діє на практиці. Однак, слід зазначити, що в Швеції більшість проблем вирішується на рівні соціального та психологічного втручання. Лише у виняткових чи спірних випадках справи передаються до суду.

Шведи вважають, що прийняття такої правової норми відіграло свою роль у вихованні суспільства. В 1965 році 53% опитаних дорослих вважали, що тілесні покарання необхідні для правильного виховання дитини.

В 1994 році 89% респон-

дентів висловились категорично проти будь-яких фізичних покарань.

Слід також зауважити, що в Швеції проводилась масова просвітницька кампанія, що в значно більшій мірі, ніж введення правової норми, вплинуло на зміну соціальних установок та формування свідомого розуміння, що насилля над дітьми є поведінкою, яку суспільство не схвалює. Однак, на жаль, не можна стверджувати, що в перерахованих вище країнах не існує проблеми насилля по відношенню до дітей. Можуть відрізнятися критерії визначення насилля та процедури запобігання та допомоги жертвам насилля, ключовим же фактором змін є не правове поле, а рівень свідомості громадськості.

На практиці такі явища, як насилля над дітьми в будь-якій формі – фізичне, емоційне чи сексуальне, а також використання дітей з метою проституції чи порнографії, вивчені недостатньо, а також немає результативних методів захисту чи допомоги дітям-жертвам подібних зловживань. Діти рідко наважуються признатися, що стали об'єктом насилля. Не вистачає захисних процедур, застосування яких було б обов'язковим в ході слідства та судового розгляду.

Використовуючи світовий досвід, Гельсінкська спілка з прав людини пропонує такі першочергові заходи з вдосконалення системи захисту та допомоги дітям з метою захисту дитини від насильства та жорстокого поводження:

— Координація дій різних служб, які працюють в сфері сім'ї та дитини, вдосконалення процедур, спрямованих на раннє виявлення явищ насилля по відношенню до дітей, спеціальне навчання персоналу, який працює з дітьми;

— Зміна процедур ведення слідства і судовиробництва (вслуховування дитини психологом в безпечній обстановці з використанням аудіовізуальних засобів та венеціанського дзеркала, що дасть можливість прокуророві задавати дитині запитання через психолога без прямої участі в обстеженні);

— Використання в ході суду відеозаписів допитів дітей з метою уникнення багаторазового повторення показів;

— Введення реабілітаційних і лікувальних програм для жертв і винуватців насильства.

Явище насилля над дітьми, завдання їм шкоди все краще досліджується і описується і, відповідно, професіоналам все легше розпізнавати насильство по відношенню до дітей. Значно слабше розвинута система допомоги, як дитині, так і сім'ї. Надзвичайно ефективним способом надання допомоги дитині, яка зазнала насилля в сім'ї, є створення прийомних сімей, які виконують функції швидкої допомоги. Діти таким чином могли б уникнути перебування в інституційних закладах. Власне, про право дітей, позбавлених можливості виховуватись в рідній сім'ї, на виховання та опіку в прийомних сім'ях та закладах сімейного типу розповідатиметься в наступному номері.

Діти

Час жити –

Без знання минулого, без вивчення того досвіду, що кілька десятиліть накопичувався в сфері опіки над дітьми, неможливо рухатися далі. Адже досвід помилок – теж досвід.

Минуле залишило нам систему інтернатів. Які були причини виникнення такої форми опіки над дітьми? Як вони розвивалися? Які економічні, соціальні та психологічні фактори супроводжували розвиток цієї системи? На ці та інші запитання ми шукали відповідь працюючи над цим матеріалом.

Спочатку – зберегти

Саме на території колишнього СРСР найміцніше прижилася система інтернатів. Причин для того було кілька і в їх основі лежало історичне підґрунтя. Після війни без батьків залишилася велика кількість дітей, відбувся масовий приріст дітей-сиріт. Відповідальність за тих, кого треба було пригріти, нагодувати, одягти та найголовніше – зберегти життя, лягла саме на державу. Найефективнішою формою для масового рятування такої кількості дітей-сиріт на той час стала така колективна форма як інтернат. Європа, яка теж пережила війну та зіткнулася з подібною проблемою, відразу пішла іншим шляхом почавши створювати сімейні форми виховання. Європейські держави мали інші політичні, соціальні, економічні та психологічні умови, ніж ті, що панували в СРСР. Радянський союз жив за своїми правилами, і тому, хоча, звичайно, крім СРСР, в інших країнах теж створювали інтернати, найбільшого розвитку така система зазнала тут. І найголовніша, історично обумовлена причина вибору інтернатних форм опіки полягає в тому, що радянська політика була спрямована на створення соціалістичного та комуністичного суспільства, на проживання в громадах. Саме частиною великої громади були дитячі садки, школи, інститути, всі форми виховання дітей. В таких маленьких громадах діти готувалися увійти у велику Радянську країну. Інтернатна форма утримання дітей-сиріт стала логічним продовженням життя

Галина Бевз, кандидат психологічних наук, експерт проекту

інтернатів. а не виживати

Галина Бевз

всієї країни, хоча, звичайно, найголовнішим завданням на початку все ж таки було не бажання навчити дитину жити в громаді на користь держави, а природне бажання захистити нащадків. Виживання – це було першим завданням інтернатів.

Потім ізолювати

Просто вижити – це лише перший крок. Після бажання жити, виникає не менш природне бажання жити в суспільстві, розвиватися разом з людьми. А завдяки тому, що життя в інтернатах колективне, не виникало жодної проблеми для організації різноманітних форм навчання. Так, на базі інтернатів, де спочатку діти просто проживали, утворювалися школи, будувалися додаткові приміщення, організувалися майстерні та гуртки за інтересами. Робилося це задля підвищення рівня знань дітей. Але на ґрунті такого розвитку почав неймовірно поглиблюватися фактор соціальної ізоляції, максимально віддаляючи дітей від соціуму. Діти вже не тільки жили в окремому замкненому колі, але почали там вчитися, проводили своє дозвілля. Потім, на цих основах стали розвиватися спеціалізовані інтернати: спортивні, фізико-математичні, інші. В той час не у всіх регіонах працювали школи, тому в такі спеціалізовані інтернати приймали обдарованих дітей і з повних родин. Але одна справа, коли дитина на вихідних їде до батьків і зовсім інше, коли дитина повністю занурюється у відокремлене життя інтернатів, втрачаючи зв'язки з соціумом. Кажучи професійним терміном, наступала асоціалізація дитини як індивідуальності.

Таке ізолювання викликало відповідну реакцію суспільства. Це не було позитивне сприйняття дитини з інтернату. Особливо в сімейних стосунках, коли вважалося, що чоловік та жінка мають бути достатнього економічного статусу та мати відповідний культурний розвиток. Якщо ж майбутній чоловік або дружина виховувалася не в родині, то це насторожувало. Через те, що життя в інтернатах замкнулося у собі, в соціумі почали до таких дітей ставитися з обережністю: хто вони, звідки вони, що вони собі думають? Звичайно, виникало упередження, бо люди цураються того, чого не знають, бояться невідомого. За таким принципом тодішнє суспільство ставилося до багатьох соціальних ситуацій.

Не зважаючи на об'єктивні причини такого відчуження дітей-сиріт суспільством, не

можна заперечувати того, що соціальні умови завжди накладали свій відбиток на розвиток особистості. Який відбиток накладають умови проживання в інтернаті? Перше: відсутність особистої території. Якщо у людини протягом всього життя немає відчуття своєї приватності, то в неї зовсім інший стиль життя. Коли немає усвідомлення, що це моє, що я за це відповідаю, немає і самого почуття відповідальності: людина може в будь-який час встати та піти! Друга особливість полягає в тому, що діти живуть не в сімейній, а в колективній групі серед своїх однолітків. Вони не мають старших за себе близьких людей, до яких інше ставлення, ніж до своїх ровесників. Формується лише одна схема спілкування. Діти вчаться жити тільки за одним законом – законом проживання групи, орієнтуються вихователями на колективне виживання, а не на індивідуальний розвиток.

Сутність такої системи – дитина для суспільства, а не суспільство для дитини. Щоб прийти до іншої схеми, треба подолати неабиякий шлях. Європа, Америка давно орієнтовані на особистість, на її правовий захист. Наша країна лише повертає в цей бік розвитку.

І вже потім – змінити

Час міняти систему інтернатів прийшов вже давно. Але не є легко змінити те, що формувалося десятиліттями. Миттєво зробити це просто неможливо. Зміни мають відбуватися в кілька етапів. І найважливіший з цих етапів вимагає прийняття в Україні загальної концепції захисту дитинства. Один з перших етапів має включати перепідготовку, перекваліфікацію тих спеціалістів, які зараз працюють в інтернатах. Наступний – це трансформація самих закладів, де живуть та виховуються діти, адже сьгоднішні інтернати мають великі будівлі, господарства, землі. Ще один етап це підготовка професіоналів, які супроводжуватимуть дітей після їхнього виходу з інтернатів та підчас влаштування в сім'ї. Все це складний та довготривалий процес, неможливий без концептуальної програми трансформації державних форм опіки. Реалізуючи цю програму не треба забувати, що найголовнішу свою функцію система інтернатів виконала: допомогла багатьом дітям вижити. Вони вижили, зараз прийшов час жити!

ПОГЛЯД В МИНУЛЕ

Сергій Лукашов, керівник тренінгових програм та моніторингу Представництва благодійної організації «Кожній дитині» в Україні

Служба супроводу сімейних форм опіки

Проект «Служби супроводу сімейних форм опіки» Представництва благодійної організації «Кожній дитині» в Україні, який розпочався в 2003 році, підходить до свого завершення. Кілька років роботи принесли результати та заклали фундамент для подальшого розвитку прийомних сімей в Україні. Про перспективи розвитку, про проблеми та результати цього проекту говорить Сергій Лукашов, керівник тренінгових програм та моніторингу представництва «Кожній дитині» в Україні.

Сергій Лукашов

Починаючи проект «Служби супроводу сімейних форм опіки», ми проаналізували не лише багатий світовий досвід, але і досвід України, оскільки експеримент впровадження прийомних сімей був започаткований ще в 1998 році. «Кожній дитині» в Україні стала однією з перших організацій, яка розпочала роботу з новою формою опіки – прийомними сім'ями. До 2003 року вже стало зрозумілим, які основні труднощі зустрічаються на шляху реалізації проекту та чому його впровадження відбувається повільніше, ніж планувалося. Створити прийомну сім'ю як таку, а потім залишити її на самоті, як показує досвід, може виявитись недостатнім, оскільки сім'я стикаючись з багатьма труднощами може розпастися. Саме тому, для ефективного формування прийомних сімей було визначено необхідність створення спеціалізованих соціальних служб, які б не лише підтримували створення прийомних сімей, але і супроводжували їх вже після становлення.

Прийомна сім'я – це сім'я, яка добровільно взяла із закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, від одного до чотирьох дітей для виховання та спільного проживання. Загальна кількість рідних та прийомних дітей у сім'ї не повинна бути більше 5 осіб.

В 6 районах (3 у Львівській області, 3 у Київській області) нами було створено шість служб супроводу, які за нашої підтримки, під нашим наглядом, з нашими порадами почали свою роботу. Умовами цього проекту було передбачено фінансування робіт служб представництвом нашої організації протягом двох років з подальшим переходом служб на державне фінансування. Нашим завданням було підготувати спеціалістів та надавати їм методичну підтримку в період реалізації проекту.

Підтримка представництва також включала оплату праці соціальних працівників та витрат на навчальні тренінги, а також забезпечення фінансування інформаційної кампанії.

Саме інформаційна кампанія була нашим першим кроком. Адже ми вийшли на ринок, де така форма опіки як прийомна сім'я була не відома. Перед нами стояло непросте завдання – зацікавити людей ідеєю існування прийомної сім'ї, а вже потім поширювати цю ідею. Це було не просто зробити, адже ця нова форма легко плуталася з іншими, давно існуючими в Україні, такими як опіка, піклування, усиновлення. Крім того, в нашому, в певному сенсі, патріархальному, консервативному суспільстві ідея здавалася провокаційною і породжувала недовіру та осудження. Як результат, було визначено за необхідне організувати та провести інформаційну кампанію з метою поширення ідеї прийомної сім'ї, для донесення до населення її переваг.

Термін перебування дитини в прийомній сім'ї може бути короткотерміновим (до 1 року) та довготерміновим (до досягнення дитиною 18-річного віку, а в разі продовження навчання в закладах – до його закінчення). Утримання дитини забезпечується державою впродовж усього терміну її перебування в прийомній сім'ї.

Не можна ствердно сказати, що така форма опіки як прийомна сім'я є краща за інші. Але слід відзначити, що прийомна сім'я займає своє місце в системі піклування дітей у випадках, коли усиновлення чи опіка виключені. Так прийомна сім'я є найвдалішим варіантом для тих дітей, яким нереально отримати усиновлення, а саме для дітей підліткового віку, неповносправних дітей, тих, батьки яких мають генетичні вади, серйозні захворюваннями чи знаходяться в місцях позбавлення волі. Така дитина може повернутися в родину, але до того має десь жити в нормальних умовах. Отже, тимчасова та ускладнена опіка над дитиною – саме цю функцію може виконувати прийомна сім'я. Слід відзначити, що діти, потрапляю-

чи в прийомну сім'ю і надалі залишаються під захистом держави.

Нами було визначено різноплановий характер інформаційної кампанії, метою якої було за короткий термін донести до людей основну нашу думку. Соціальні працівники роздавали листівки у закладах та установах, на вулицях, в школах, в перукарнях та магазинах, поширювали наклейки в громадському транспорті, обійшли кожну сілраду, зустрілись з кожним директором школи та керівником великого підприємства. За підтримки Державного центру соціальних служб для молоді по усій Україні на біг-бордах та сіті-лайтах було розміщено інформацію за гаслом «Прийомна сім'я – це для мене». В певних регіонах інформаційна кампанія включала також промоційну підтримку на радіо та телебаченні.

Прийомні діти, не втрачаючи статусу дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, підтримуючи зв'язки з біологічною ріднею, мають право користуватися усіма пільгами, передбаченими чинним законодавством.

Коли було створено перші прийомні сім'ї, тоді інформація почала поширюватися вже від них. Слід зазначити, що за перші пів року роботи проекту було створено лише одну прийомну сім'ю. В наступні вже – три, а за останні – сім. Як ми бачимо, темпи створення прийомних сімей ростуть.

Робота з майбутніми прийомними батьками проводиться в кілька етапів. Спочатку соціальні працівники роблять індивідуальну співбесіду та діагностують сімейну пару, визначаючи, чи підходить подружжя на роль прийомних батьків. Потім проводиться детальне обстеження. Соціальні працівники відвідують не лише сім'ю, але і сілраду, місце роботи претендентів, опитують сусідів та друзів, проводять інтерв'ю для з'ясування мотивації сімейної пари. В ідеалі, наприклад, у Європі, існує багато сімей бажаючих взяти дити-

ну на виховання, з них соціальний працівник обирає сім'ю, найкращу саме для цієї дитини. У нас кандидатів не стільки, скільки дітей сиріт, але тим не менш ми маємо стратегічну установку на підбір батьків для дитини. Хоча, звичайно, ми враховуємо думку батьків. І вже після досконалого вивчення ситуації починається період навчання для прийомних батьків. Останнім кроком є прийняття рішення на адміністративному рівні про те, надавати чи ні сімейній парі статусу прийомних батьків.

Найчастіше запитання, які нам ставлять щодо прийомних батьків, стосуються основної мотивації тих людей, що хочуть взяти на себе

відповідальність за чужу дитину. Поки нам важко статистично узагальнити, оскільки не так багато сімей створено. Відомо, що три сім'ї з тих, які взяли на виховання дітей в Україні, відразу мали бажання це зробити. Хоча вони не наважувались робити це відразу, боялися відповідальності, не мали досвіду та впевненості в собі, тому і потребували супроводу на початку. Ми забезпечили батькам підготовку та супровід на перший період. Кілька сімей взяли до себе сусідських дітей або дітей своїх родичів. Ці рішення були прийняті з власного бажання, ми ж допомогли цим сім'ям отримати підтримку держави. Отже спочатку був мотив: ми хочемо піклуватися про дітей, не про якусь конкретно дитину і не за для своїх цілей. Проте, які б не були мотиви, всі претенденти проходять серйозний відбір та навчання, між їх заявою та влаштуванням дітей прохо-

Прийомні батьки – подружжя або окрема особа, яка не перебуває у шлюбі, які взяли на виховання та для спільного проживання дітей-сиріт та/або дітей, позбавлених піклування.

Закон України «Про забезпечення умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених піклування» (Відомості Верховної Ради, 2005, N 6, ст.147)

дити чималий проміжок часу, до кількох місяців, а інколи і рік.

Представництво благодійної організації «Кожній дитині» в Україні – єдина організація, яка створила служби супроводу сімейних форм опіки. На цей час в рамках проекту вже створено 16 прийомних сімей і 2 сім'ї усиновили дітей за сприяння служби.

Хоча ці служби значно полегшили та прискорили створення прийомних сімей, все ж таки не вирішили і половини проблем, які потребують дещо іншого рівня розв'язання. Звичайно, не вистачає кадрів, відсутня пряма відповідальність в соціальних службах за виконання такої роботи. Необхідна також

широка інформаційна кампанія, оскільки суспільство не обізнане з аспектами цього питання, потрібні зміни в системі забезпечення коштами різних форм опіки та піклування. Це можливе за рівних умов фінансування інтернатів та прийомних сімей. Якщо такі зміни відбудуться, то не лише соціальним працівникам, але й суспільству будуть більш зрозумілими переваги прийомних форм опіки, які практикуються у світі.

Проект підходить до завершення, але не припиняється. В рамках проекту ТАСІС компонент прийомних сімей залишиться важливим та буде продовженим, поширюючись ще на ряд районів.

Прийомна сім'я

Їх звати Петро та Юля. Петру 28 років, Юлії 24.

Нещодавно вони прийняли в свою родину восьмирічну дівчинку Інну, як стала старшою сестрою для Естер. Естер була бажаною дитиною, яка народилася у Петра та Юлі два роки тому після кількарічних переживань та випробувань, проте взяття на виховання Інни було бажаним не менше.

Петро та Юля самі найкраще розкажуть нам свою історію.

Що скажуть люди

Ще після одруження у нас виникло бажання взяти дитину. Звичайно, ми мріяли і про своє маля, поява якого затягувалася у зв'язку з проблемами зі здоров'ям у Юлі. Після трьох років планувань, обдумувань ми таки наважились на власну дитину, не відкидаючи при цьому думки про прийомну. Приймати рішення було не легко. Батьки не зовсім підтримували нетиповий як для української сім'ї вибір. Родина, друзі, багато хто не розумів нашого бажання та відмовляв. А ми були впевненими. Ми не боялись думки інших, ми не боялись, що скажуть люди... У нас було лише велике бажання та любов, якою ми хотіли зігріти ще одну людину, ще одну дитину.

Підготовка до другого батьківства

Після народження першої доньки, Естер, ми зрозуміли, що турбуватися про дитину не є важко, головне її любити. І хоча тимчасово полегшало на душі, проте думка про усиновлення дитини нас не покидала. Лише коли нашої доньці виповнилося 2 роки, ми вирішили почати готуватися до прийому ще однієї дитини в сім'ю. Так, пів року тому ми вперше звернулися в Спеціалізовану соціальну службу сімейних форм опіки нашого району, яка діє в рамках проекту Представництва благодійної організації «Кожній дитині» в Україні. Саме там

від соціальних працівників ми детальніше дізналися про таку форму опіки як прийомна сім'я, тому почали дивитися фотографії дітей більш дорослих, ніж хотіли на початках. З березня 2005 року з нашою сім'єю почали інтенсивно працювати соціальні працівники служби, робота яких нам і дозволила в серпні місяці підготуватися і взяти на виховання у свою сім'ю Інну.

Випробування стосунків

Перші дні, коли Інна прийшла до нас, могло б бути доволі важко, якби не допомога і супровід соціальних працівників служби. І Інна, і ми почувалися доволі насторожено. Це були перші дні випробування, які і довели, що ми зможемо нести відповідальність за дівчинку, що зможемо все, що є в неї, прийняти на себе, змінювати її на краще в любові, в родинних стосунках. Інна часто згадує про батьків. Ми ж хочемо, щоб вона завжди їх пам'ятала.

Про майбутнє

Такого питання, скільки Інна буде з нами жити, ми навіть не розглядаємо. Вона з нами назавжди, як назавжди з нами Естер. Вона теж наша. Це наша донька і, щоб не сталося в подальшому нашому житті, ми назавжди залишимося її батьками. Ми обрали дитину, взяли за неї відповідальність, дали їй обіцянку оберігати її і в радості, і в горі. Ми – одна сім'я, і назавжди.

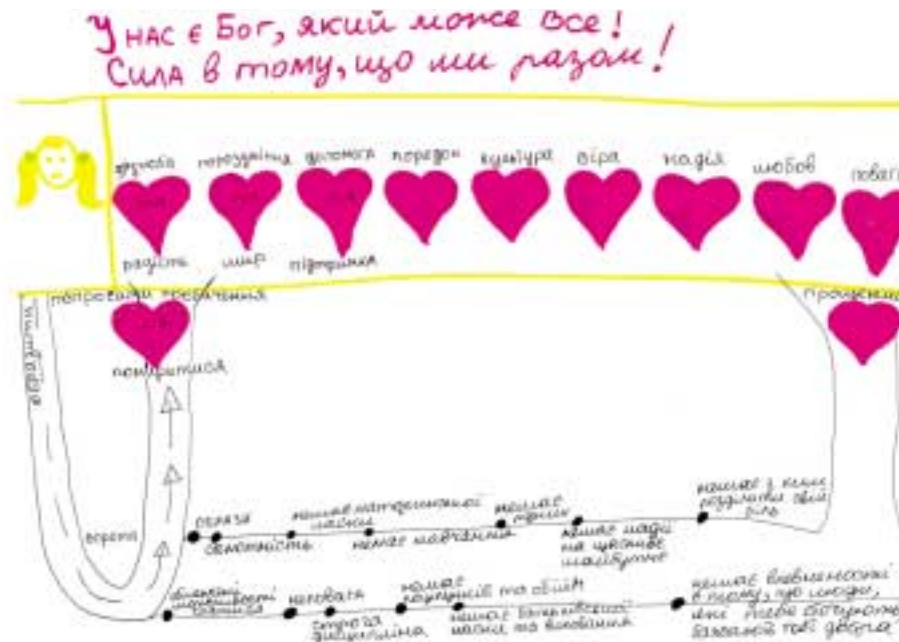
Діти, чії права охороняє світ дорослих, можуть не розуміти теоретичні обґрунтування проблем охорони прав дитинства, можуть не знати навіть, що є якісь окремі права, що називаються дорослими «Права дітей». Але краще за будь-якого посадовця можуть розказати про що мріють, як бачать світ, де цінністю є життя, в якому є мама і є тато. Починаючи рубрику «Очами дитини», ми хочемо надати слово тим, чії права захищає організація «Кожній дитині» в Україні.

Розповідь про Інну

Інні 8 років, нещодавно вона прийшла в прийомну сім'ю, про яку ми вже розповідали в сьогоднішньому номері. На жаль, історія того, як Інна втратила батьків, сьогодні повторюється майже з кожною другою дитиною. Це типовий шлях: алкоголь, наркотики, смерть, сирітство.

Для свого віку Інна мудра дівчинка, розумна не по-дитячому, хоча не знає, як користуватися тими знаннями, які має. Відсутні соціальні навички компенсує бажання все знати й незвичайний оптимізм, з яким вона дивиться на людей. Інна не читає букваря, не вміє поки що рахувати, хоча вже з маминою поміччю вчиться тому. Ця дівчинка мріє намалювати найпрекраснішу картину в світі.

Як тільки Інна прийшла жити в нові для себе умови, то виявилось, що кожен крок треба вчитися робити заново. Інколи, не знаходячи розуміння з Інною, яка не звикла, що її люблять, що вона може любити, прийомні батьки засмучувалися, переживаючи, ніби не впораються. Хвилювались, що не зможуть достукатися до дитини, яка просто не вміє жити в сім'ї. Одного разу вони сіли всі разом: мама, тато та Інна і вирішили намалювати дорогу. Одна веде туди, де колись жила Інна, а інша – туди, де хоче жити. Писали та допомагали оформляти думки в слова, звичайно, дорослі. Але це перша картина, яку намалювала дитина в сім'ї.

Мал. Шлях життя очима дитини

На початку обох шляхів брама, через яку, як в казці, можна направо піти, а можна і вліво. Можна жити без сім'ї, і то один шлях, на якому важко бути самою. Головним словом, яке використовувала Інна, розказуючи як вона бачить ту дорогу без сім'ї, стало слово «немає»: немає підтримки, немає поцілунків, немає майбутнього, немає з ким розділити свій біль, нема батьків. Інколи життя так складається, що дитина змушена деякий час йти цим шляхом, але ось у неї з'являється шанс жити в сім'ї. І якщо хочеш бути частиною родини, треба прислухатись до тих, хто живе поруч з тобою. Розказуючи, яким є шлях з сім'єю, Інна сказала: «Сила в тому, що ми разом». Може, не так влучно, не вміючи формулювати свої думки по-дорослому, але світ, де живуть рідні люди, намалювала так, як сама його бачить. Інколи, помиляючись, ображаючи близьких, можна знов похитнутися і спрямувати в інший бік, але для того, щоб повернутися, треба лише попросити пробачення. І тоді ти не втрачати сім'ю. Бо жити разом – це не тільки брати, але і віддавати. Дівчинка Інна лише зараз цьому вчиться.

Кожній Дитині Україна

До світу, безпечного для дітей

**Журнал «Права дітей» – періодичне видання,
яке призначене для представників державних органів влади,
недержавних організацій та міжнародних інституцій,
які діють у сфері реформування та вдосконалення системи опіки
та піклування над дітьми в Україні**

**Видання засноване з благодійною метою
і призначене для безкоштовного розповсюдження**

Представництво благодійної організації «Кожній дитині» в Україні
Україна, 01011, м. Київ, вул. Ластовського, 3 офіс 2
Телефон: +38 044 537 22 94
Факс: +38 044 285 75 82
www.everychild.org.ua

Офіс у Львові:
Україна, 75005, м. Львів, вул. Володимира Великого, 18, оф. 523
Телефон: +38 032 297 04 22
Факс: +38 032 297 04 88